

Балканолошки институт САНУ, Београд

DOI 10.5937/kultura1548016J

УДК 316.72

316.61:81'373.612

оригиналан научни рад

СПИРАЛНО СТВАРАЊЕ И РАЗАРАЊЕ

Сажетак: *Полазећи од става да је спирала природни облик, аутор указује на њене изразе и у култури. Одређена кружном линијом која се прогресивно удаљава од центра, она постаје симбол човековог отклона од природе у процесу његовог самостварања. Симболишући процес индивидуације, спирала упућује на кружну датост почетних елемената и праволинијску задатост новог стварања. Њеном метафором се означава и прогресивно увећавање емоционалног и агресивног негативитета који доводи у питање људски опстанак. Спирално ширење мржње и деструкције ограничено је, међутим, силом своје супротности која тада и започиње свој раст. Тиме се уједно може протумачити зашто у досадашњој историји, упркос својој снази, зло није победило и зашто и у будућности може само привремено да преовлада.*

Кључне речи: *природа, култура, круг, метафора, агресија, равнотежа, добро*

Преузимајући елементе из природе да би их преобликовао и транспоновао у културу, човек је непосредно изражавао иманентне природне законе који су карактерисали и рад његовог несвесног. Иако је свесно стварао један нови свет, начин дубљег функционисања његовог душевног живота остао је природан. Уколико је бинарни модел основа тог природног функционисања несвесног, онда свесним прихватањем фигура из природе, попут круга и праве линије, почиње човеков стваралачки процес у којем ови једноставни геометријски елементи постају чиниоци његових сложених материјалних и духовних творевина.

Опчињен кругом чије је невидљиво средиште одређивало свако постојање, човек је њиме исказивао и своје поимање времена, а потом је тим обликом настојао да представи и

самог Творца.¹ Међутим, већ у концепту кружног схватања времена, обредно враћање почетку ради обнове старог поретка претпоставља укључивање и неког новог елемента у реконструкцију која је тиме добијала значење конструкције, односно нове творевине. Тај отклон од дотадашњег у традиционалним друштвима се може приказати новим кругом, са мањим или већим удаљавањем од центра, али уколико је нови елемент чинилац промене и развоја, онда се претходни образац обнављања потврђује и на вишем нивоу. У графичком приказу тај процес се може представити спиралом чија се узлазна линија поново враћа на исту тачку. Отклон од кружног, исказан потом и радикалним концептом о иреверзибилном времену, представља спиралу као комбинацију кружног и праволинијског кретања. Како круг симболизује познату датост елемената, праволинијско у њиховом спиралном комбиновању означава непознато и неизвесно стварање новог. Тако спирала оцртава пут културе и цивилизације, али и човеков индивидуациони процес животног самопотврђивања. Мандала у виду спирале симбол је тог неизвесног процеса самостварања и самосазнања који траје до краја његовог живота.

Настајање и нестајање

Спирала је тајанствен облик који изазива чуђење и подстиче стваралачку машту. Одређена као крива која се кружно удаљава од свог центра, она је уједно и линија која се приближава свом центру. Однос између кружница може бити константан, на пример код Архимедове спирале, али се може и повећавати геометријском прогресијом. Названа чудесна спирала (*spira mirabilis*), а стручно дефинисана као логаритамска, њена се величина мења, али облик остаје исти повећањем узастопних кривих. У тој самосличности спирала се среће у природним облицима биљног и животињског света. Од љуштурске мекушаца, куће пужа, шкољке наутилуса, преко сунцокретовог цвета до облика галаксије. Концентрични годови дрвета претпостављају међусобну спиралну повезаност у дубини стабла којом се манифестује његова животна, божанска енергија. Адекватно поимање те енергије постао је животни циљ појединаца који су настојали да завире иза границе видљивог света.

Божански Хермес Трисмегистос, Трипут Велики, односно Бескрајно Велики, који се сматра творцем високе магије,

¹ Познато одређење да је „Бог (је) круг чије је средиште свуда, а обим нигде”, приписивано Августину, има дубље корене везане за херметичку традицију; Упоредити: Jung, K. G. (2013) *Seminar o Ničeovom Zarastri*, Matica crnogorska, Podgorica, str. 413.

изумитељем писма и чуварем тајних знања, представљен је на познатој слици како у уздигнутој десној руци држи неку спиралну направу. Премда се о њеној функцији и намени ништа поуздано не зна, њена симболика упућује на духовне вредности тајног знања. Представљена лоптастим обликом, она упућује на то знање симболиком спирале. Будући да се сва велика знања могу једноставно исказати, и ово се може сажети у формулу: када се обим почетних кружних линија максимално увећа, онда њихово смањивање оцрта лоптасту форму чије дијагонално пресецање подвлачи правило динамичког процеса настајања и нестајања. Држећи у руци ту направу која додирује облаке, Трисмегистос показује своју позицију ствараоца упућеног у више, небеске тајне примењиве у овоземаљској стварности.

Иако заинтересовани нестрпљиво траже да што пре и лакше дођу до тог знања и овладају њиме, највиша херметичка искуства су непосредно повезана са самосазнањем. Натпис „упознати самога себе”, упућивао је посетиоце делфијског пророчишта да одговоре које су на питања о будућности добијали од свештеника тумаче у контексту симболичке поруке ослобођене од пројекције психолошког талога самонеразумевања, односно непознавања себе. На том путу индивидуације, кроз стално животно мењање и чување истоветне свести о себи, једно од најзначајнијих момената је суочавање са сопственом сенком, оним непризнаваним, тамним делом себе.

С обзиром да потврђује цивилизацијску моћ као свесно и рационално биће, човек није престао да своју духовну снагу црпи из свог несвесног. Снага која се рађа из несвесног и спонтано приказује у његовим сновима у виду спирале упућује на тај непресушни извор креативности. Када се њоме представи неки натприродни ентитет, онда се тим новим и до тада непознатим симболичким приказом на најадекватнији начин изражава како развој религијске свести,² тако и моћ духовне креативности. У анализи сна једне протестанткиње у којем спирала симболизује Светог Духа, М. Л. фон Франц истиче да како се осовина спирале не диже увис, већ према позадини слике, даљи развитак ове религијске представе неће водити у духовне висине нити у материјалну низину, већ у нову димензију, односно у несвесно³. Несвесно је извор човекове креативности, непредвидивог стварања

2 Fon Franc, M. L. Proces individuacije, u: Jung, K. G. (1973) *Čovjek i njegovi simboli*, Zagreb: Mladost, str. 226.

3 Исто.

и самостварања његове личности која га чини посебном и различитом од других.

Човекова неодредљивост

Условљен својим онтолошким статусом и антрополошком неједначином, човек није једнак себи, јер је то само Творац који се и обзнанио речима: „Ја сам онај који јесам”. За разлику од Њега као „оног који јесте”, човек само са становишта свог идеалитета може да тврди да је онај који јесте, с обзиром на то да његов латентни, несвесни аспект постојања, открива његову другу страну која доводи у питање оно што он свесно, усвајајући законе културе и морала, сматра да јесте. Док његово свесно ја тврди „Ја сам ја”, његово несвесно то оспорава и као битан чинилац његовог постојања доводећи у питање ту тврдњу казује да је онај који није. Да је човек једнак себи, онда би он лако спознао себе и то не би био највиши и готово неостварљив животни циљ, јер спознати се, како је сматрао Исак Сирин, равно је подвигу виђења анђела.

Иако се одређивао зависно од неких његових битних својстава, човек је у суштини неодредљив. Та неодређеност се исказује у његовом односу према начину на који сазнаје и усваја свет. „Сви начини којима човек усваја свет” сматра Епштајн, „позивају се на усвајање самог човека, па ипак, нису једнаки њему. Ма какав збир одредаба прилаган самом одредиоцу, он је осуђен да остане неодредљив”.⁴ У сваком свом поступку и делу, човек само потврђује да је неједнак себи, а та неједнакост услов је разлике којом се исказује његов креативни потенцијал, оличен еманирајућим духом као животним и егзистенцијалним упориштем. Децентриран у својој активности од себе као природне датости, он се самостварањем само приближава задатом себи.

У настојању самоостварења, човек, дакле, тежи ка томе да буде оно што јесте, али како није једнак себи то потврђивање исказује антрополошком неједначином.⁵ Заснивајући свој идентитет у односу на другог, његов душевни пркос је израз животне енергије која испитује могућности прекорачења сопствених граница и потврђивања себе као бића трансценденције. На путу до себе, он тежи да отклони сметње и савлада препреке које га удаљавају од циља. Будући да те препреке долазе и од њега самог, најбитније у процесу индивидуације је да научи да савлађује себе. Искуство стечено у тој борби са собом основа је за изграђивање успешног

4 Епштајн, М. (2001) *Есеји*, Београд: Народна књига, стр. 23.

5 Јовановић, Б. (2013) *Околни пут*, Нови Сад: Адреса.

односа са другима. Онај који је поражен у борби са собом, настоји да тај пораз наткомпензује супротстављајући се другима и сталним непродуктивним сукобима са њима, у које се пројектују неразрешени сопствени унутрашњи конфликти, тежи да их победи пре него што је савладао себе.

Под присилом ирационалног, човек се приближава свом неразумном и логички несхватљивом бићу. Ирационалност је антрополошка константа човекове природе која независно од његових рационалних тежњи чини увек актуелном могућност испољавања створеног негативитета. У тој димензији крије се извор зла као силе која се потврђује човековим деловањем. Овај принцип је, несумњиво, својеврстан изазов адекватном и целовитом сагледавању и тумачењу човекове природе и света који ствара.

Као друга страна стварања и постојања, зло има негативно значење које је неодојиво од човекове укупне реалности. Порекло зла указује на дубљу мотивациону димензију његове злонамерности и ширу раван испољавања негативитета. Увидом у тамну страну човекове природе, учачамо да на њој није све подједнако црно, да се његова сенка испољава у различитим облицима и нијансама. Прихватајући колективне захтеве да се прилагоди злу и чини зло, појединац постаје жртва искушења сопственог мрака. Коришћење зла у циљу добра, показује се као пречица која га најчешће само удаљава од жељеног циља и води неизбежном силазном путањом огољавања људског. Да је једнак себи, онда би његов пут био круг или права линија, али је он спирални и комбинација кружног и праволинијског кретања. принуђен да крене околним путем да би успоставио потребну разлику између супротних принципа, живота и смрти, добра и зла, слатког и горког, који су у природи у непосредној близини, искорак из уобичајених животних прилика нарушава постојећу и започиње успостављање нове животне равнотеже. Тај пут је метафора за долажење до циља уважавањем другог као оличења принципа човековог онтолошког утемељења који се потврђује у љубави као начину превазилажења недовољности собом.

Метафора ескалације негативитета

Спирала је фигура којом се означавају позитивне и негативне појаве у природном и људском свету. Према иманентном закону природе оно што је мало тежи да се увећа, а оно велико да се смањи. Саморегулативни природни принцип односи се како на одређена животна стања и облике, тако и на човекове мисли и осећања. Представа космолошких принципа Јина и Јанга и њихова стална промена, може послужити као

модел за сагледавање раста комплементарних супротности. Према овом моделу када једна од сила екстремно нарасте, онда почиње увећање њене латентне супротности. Енергија спирале се исказује у прогредирању снаге једног принципа и његове потоње регресије, током које долази до прогресивног нарастања снаге супротног принципа. У том контексту се може представити и раст клице емоционалног негативитета док се он не осујети супротним осећањем и поништи.

За разлику од осећања љубави које тежи спајању, мржња изазива одбијање и раздвајање. Њено постојање се може скривати све док се не стекну повољне прилике за њено изражавање. Јавља се као спонтано емоционално стање због зависти, љубоморе и ускраћености, али настаје као резултат учења, индоктринације, расизма, нетрпељивости. У том процесу гајења мржње према другом, тај други се најпре означава непожељним, истичу се и преувеличавају његове стварне или измишљене негативне особине, он се показује људски недостојним друге емоције, па се мржњом оправдава дистанцирање од њега. Међутим, такво осећање не остаје затворено, јер се емоционални негативитет настоји ослободити у чину којим се агресија усмерава ка предмету мржње у тежњи да се он као сметња деструира и уклони из живота.

Тај јак и дуготрајан емоционални однос условљен је и одређеним константним негативним ставом према другоме. За разлику од тог дуготрајног негативног односа, емоционално испољавање мржње је краткотрајно и у њеном афективном блеску кулминира заслепљујућа ирационалност која доводи до неумереног агресивног и деструктивног понашања. „Довољно је да само један човек замрзи друго“, вели Сартр, „па да мржња, мало по мало, освоји читав свет“. Иако у овом ставу има претеривања, јер се одувек људи међусобно мрзе, али мржња није овладала светом, неоспорно је да се она прогресивно шири и да може да овлада колективом. Мржња је емоционална заразна и постаје доминантна у групи, заједници која дели исти став према другоме. Њоме се хомогенизују појединци који својим екстремним негативним политичким ставовима исказују нетолеранцију и нетрпељивост према супарницима претварајући их у своје највеће непријатеље. Деловањем расистичке идеологије и шовинизма, заснованим на говору мржње, ова емоција постаје заједничка и преовлађујућа међу члановима колектива. Тада у њима попусте и укину се механизми самоконтроле над негативитетом чије их изненадно и стихијско испољавање претвара у његово оруђе. Човек престаје да буде себи мера и постаје средство неконтролисане самодовољне и само собом самерљиве силе. Мржња се лако преноси и брзо се шири, па,

попут епидемије, захвата људе, опчињава их и ставља у своју функцију. Они тада чине оно што не би урадили, јер су у власти негативног духа мржње коме тако помажу, свесно и несвесно, да се искаже и опредмети. Када се ослобођена агресија претвори у агресивну слободу која деструкцијом угрожава и усмрђује другог, онда се она отрже контроли и постаје самостална сила. Старија од ероса, мржња исказује моћ елементарног,⁶ које привремено преовладава, као што повремено примитивно и паганско долази до изражаја и доминира над духовно комплексним творевинама.

Спирала је у исказима ескалације негативитета метафора којом се значење из једне, преноси у другу област живота да би се истакла њихова заједничка особина. Та особина је у рапидном увећању и ширењу. Будући да се не може тачно графички приказати ширење и прогредирање негативне емоције, њена ескалација се означава фигуром спирале, па се зато и говори о спирали агресије, зла и мржње. Спирала је, дакле, својеврсна метафора за одређење увећаног негативитета који доводи у питање људски опстанак. Међутим, док је као геометријска фигура математички тачно дефинисана, у социо-културним и историјским појавама које карактерише растући негативитет таква егзактност се не може утврдити, па је зато и посезање за спиралом као метафором ненаучно одређење ескалације људског негативитета.

Заједничко осећање мржње

Коришћење метафоре спирале за објашњење ескалације мржње показатељ је њене егзактне неухватљивости и упућивања на литерарну раван у којој је овај феномен адекватно сагледан и описан. Инспириран идентичним догађајима окупљања и ритуалном демонизацијом непријатеља које су организовале тадашње комунистичке власти у сталјинистичком СССР-у, Орвел у роману „1984” описује ритуал двоминутне мржње, када би се на екрану појавило лице омрзнутог народног издајника и непријатеља. Тада би се најпре зачули звиждуци, а потом би уследила већ испрограмирана реакција: „У другом минуту”, вели писац, “мржња нарасте до помаме. Сви су поскакивали на столицама и викали из свег гласа не би ли како надјачали одвратни блејави глас који се чуо са екрана. Она женица пепељасте косе била је сва поруменела, а уста су јој се отварала и затварала као у рибе на сувом. Чак је и О’Брајеново грубо лице било подливено крвљу. Он је седео веома усправно док су му се снажне груди надимале и подрхтавале, као да се одупире нападу

6 Frojd, S. (1986) *Budućnost jedne iluzije*, Zagreb: Naprijed, str. 226.

таласа. Црнокоса девојка иза Винстона беше почела да узвикује на сав глас: „Свињо! Свињо! Свињо!“; она наједном дохвати тежак речник Новоговора и баци га на екран. Речник удари Голдштајна по носу и одбаци се: глас је и даље неумољиво терао своје. У једном луцидном тренутку Винстон се затече како и сам виче заједно с осталима и жестоко удара петом у пречагу своје столице. Код Два минута мржње стравично је било то што човек није био примораван да се претвара; напротив, било је немогуће не учествовати. У року од тридесет секунди више није било потребно претварати се. Одвратна екстаза страха и осветољубља, жеља за убијањем, за мучењем, за разбијањем туђих лица маљевима, почела би да струји кроз целу групу као електрицитет, претварајући човека и против његове воље у лудака који се кези и вришти. Па ипак је тај бес био апстрактна, неусмерена емоција која се могла скренути с једног предмета на други као пламен ацетиленске лампе. Тако је у једном тренутку Винстонова мржња била управљена не на Голдштајна него, напротив, на Великог Брата, Партију и Полицију мисли; у таквим тренуцима он је био свим срцем уз усамљеног, исмејаваног јеретика на екрану, јединог заточника истине и логике у свету лажи. Но ипак би одмах следећег тренутка био уједињен са људима око себе и тада би му се чинило да је све што се каже за Голдштајна истина. У тим тренуцима се његова потајна мржња према Великом Брату претварала у обожавање, и Велики Брат се уздизао, непобедиви, неустрашиви заштитник, који се као стена одупире азијским хордама; Голдштајн је тада, и поред своје усамљености, своје беспомоћности, и сумње која је наткриљавала и само његово постојање, постајао мрачни бајач, способан да голом снагом свога гласа разори сву конструкцију цивилизације.

Било је чак могуће, у неким тренуцима, свесно усмеравати своју мржњу. Одједном, са жестоким напором с којим спавач у кошмару отрже главу од јастука, Винстон успе да своју мржњу пренесе са лица на екрану на црнокосу девојку која је седела иза њега. Живе, дивне халуцинације прохујаше му кроз главу. Пребиће је насмрт гуменим пендреком. Привезаће је голу за стуб и начичкати је стрелама као светог Себастијана. Силоваће је и пресећи јој гркљан у тренутку оргазма. Сад је боље него икад схватао зашто је мрзи. Мрзео ју је јер је била млада, лепа и бесполна, јер је желео да спава с њом а неће моћи никад, јер јој је око слаћаног гипког струка, који као да је звао човека да га обгрли, била само она одвратна скерлетна ешарпа, агресивни симбол крепости.

Мржња порасте до врхунца. Голдштајнов глас се претворио у истинско овчје блејање; за тренутак му се и лице претвори

у овчју главу. Потом се овчја глава претопи у фигуру евроазијског војника који се приближавао, огроман и грозан, с пушкомитраљезом који је непрекидно штектао, све док се није учинило као да силази са површине екрана у салу, тако да се неки из првог реда одиста тргоше и прибише уз наслоне својих столица.”⁷

Феноменологија преношења мржње са једног на други објекат, односно лице према којем се има непожељан или негативан однос, огледа се у релативизацији примарног повода. Из наведеног описа видимо како јунак романа у једном тренутку може да преусмери своју мржњу и према Великом Брату, али свест о забрани и евентуалне негативне последице таквог односа према култној личности коју треба обожавати, преносе његову негативну емоцију ка девојци према којој је осећао ускраћеност. У психичком стању у којем је емоционално обузет том негативном емоцијом, човек испољава мржњу не само према лицу које је непосредан повод таквом осећању већ и према другим појединцима из свог окружења. Заразна мржња се шири ка свим члановима групе које брзо бивају поплавлени таквим осећањем. Увећањем зла до његовог максимума знак је, међутим, његовог блиског краја и самопоништавања. Исход ослобођеног зла говори о немогућности његове потпуне победе, подсећајући на знање о томе да „у сваком злу има неког добра” и да „нема тога зла што неког добра не би дало”. Са згаришта мржње, ослобођено зло губи разлог свог даљег потврђивања и указује на реалност дијаметрално супротног животног принципа. Из пепела се наслућује Гаруда, митолошки лик из далеке хиндуистичке традиције који нам чини блискијим универзални принцип и моћ добра. Носећи Бога сунца на његовом путу око света, Гаруда као крилата химера изгледа као зло, али у ствари оличава добро овог света које увек побеђује.

Без обзира на свој замах, јачину и трајање, зло које оличава један, негативни историјски принцип не може никад у потпуности победити. Јеврејска легенда о 36 праведника који у сваком тренутку постоје на земљи у разним њеним крајевима, упућује на закон равнотеже супротности добра и зла. Он је и гарант да и спирала зла има своје границе и да управо са њеним смањивањем почиње раст силе која оличава супротан космички, природни и културни принцип животног постојања.

7 Орвел, Ц. (1968) 1984, Београд: Југославија.

ЛИТЕРАТУРА:

- Епштајн, М. (2001) *Есеји*, Београд: Народна књига.
- Jung, K. G. (2013) *Seminar o Ničeovom Zaratustri*, Podgorica: Matica crnogorska.
- Јовановић, Б. (2013) *Околни пут*, Нови Сад: Адреса.
- Орвел, Џ. (1968) *1984*, Београд: Југославија.
- Fon Franc, M. L. *Proces individuacije*, u: Jung, K. G. (1973) *Čovjek i njegovi simboli*, Zagreb: Mladost.
- Frojd, S. (1986) *Budućnost jedne iluzije*, Zagreb: Naprijed.

Bojan Jovanović

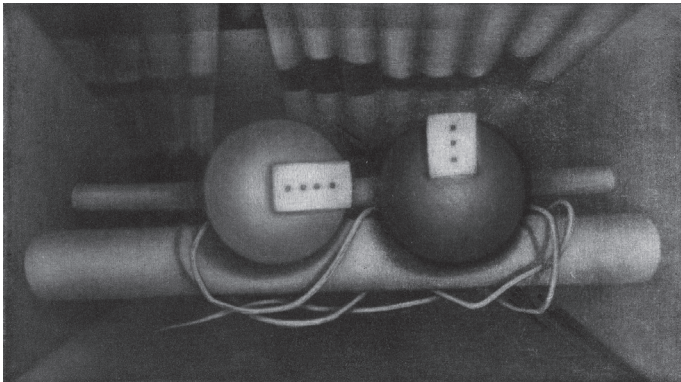
Balkan Studies Institute of the Serbian Academy of Science and Art, Belgrade

SPIRAL CREATION AND DESTRUCTION

Abstract

Starting from the point that the spiral is a natural shape, the author studies its expressions in culture. Determined by a circular line which progressively moves away from the centre, the spiral becomes a symbol of human detachment from nature in the process of self-creation. Symbolizing the process of individualization, the spiral denotes a circular determination of initial elements and a linear determination of new creation. Its metaphor also denotes a progressive increase of emotional and aggressive negativity as a challenge to human survival. Spiral spread of hatred and destruction is, however, limited by an opposite growing force. This can in fact justify why in the history, in spite of its forcefulness, the evil has never won and why it can prevail only temporarily in the future.

Key words: *nature, culture, circle, metaphor, aggression, balance, good*

Снежана Петровић, *Поглед из другог угла*,
мецотинта, 9 x 12 цм, 2009. година